

OSVRT

## KOMPARATIVNA KNJIŽEVNOST BEZ GRANICA

*Companion to Comparative Literature, World Literatures, and Comparative Cultural Studies*, ur. Steven Tötösy de Zepetnek, Tutun Mukherjee, Bangalore: Foundation Books, 2013. 538 str.

Priručnici za komparativnu književnost, koji se često objavljuju posljednjih nekoliko decenija, podrazumevaju prikaz aktuelnog stanja discipline, usredsređuju se na savremene metodološke pristupe i nastoje da budu izraz šire zajednice ili generacije komparatista. Srećna okolnost je što noviji autori, barem od priručnika Susan Bassnet iz 1993. godine, nisu skloni stvaranju lažnog konsenzusa, već nastoje da područje komparatističkih istraživanja prikažu kao otvoreno, dinamično i konfliktno. Primer za takav pristup je i recentni *Pregled komparativne književnosti, svetske književnosti i komparativnih studija kulture* (2013) koji su uredili kanadski komparatista Steven Tötösy de Zepetnek i indijska komparatistkinja Tutun Mukherjee. Tötösy je u poslednje dve decenije učinio veoma mnogo za komparatistiku na području Severne Amerike, a sada je, u skladu sa globalnim kretanjima, ujedinio snage sa Tutun Mukherjee, profesorkom na Univerzitetu u Hyderabadu u Indiji, kako bi sačinili obimni pregled od preko petsto stranica koji sadrži trideset i šest radova četrdeset autora i autorki iz Sjedinjenih Američkih Država i Kanade (bez malo polovina saradnika), Indije, Španije,

Belgije, Irske, Italije, Grčke, Australije, Nigerije, Egipta, Kine, Francuske, Švajcarske i Nemačke. Izbor autora i tema je odraz širih kretanja u komparatistici u protekle dve decenije koja su, uglavnom se koristeći engleskim jezikom kao svojim *lingua franca*, postala globalna, ili se barem tako čini iz severnoameričke perspektive nadahnute postkolonijalnim studijama.

Činjenica je da su se glavni tokovi komparativne književnosti u tradicionalnim centrima, pre svega u Sjedinjenim Američkim Državama i Francuskoj, tokom poslednjih decenija bavili “osvajanjem” teritorija i akumuliranjem informacija o piscima i kulturama koji su ranije uglavnom izmicali njenoj pažnji. Na taj način su proširene granice komparatistike u geografskom, disciplinarnom i intelektualnom smislu, a svoja nova uporišta ona je našla na univerzitetima u Kini, Indiji i Latinskoj Americi. Stoga ne čudi što ovaj obimni zbornik nije objavljen na Zapadu, već upravo u Indiji, a kao mesta izdanja navedeni su univerzitetski gradovi Bangalore, Chennai, Delhi, Hyderabad, Kolkata, Mumbai, Pune i Thiruvananthapuram.

Naravno, poznato je da je disciplina još od vremena Renéa Welleka uronjena u retoriku krize, pa se u tom smislu može iščitavati i ovaj najnoviji zbornik. Poznato je da discipline prolaze kroz duboke promene kada su iznutra osporene, ali je važno uzeti u obzir da kriza nastupa tek kada je nekoliko elemenata zadovoljeno, odnosno prethodno mora da postoji normativni objekt proučavanja; određeni skup teorija i metodoloških procedura upotrebljenih u pristupu objektu; skup individua koje praktikuju njegovu analizu i interpretaciju. Nesporno je da duga istorija discipline, mnogobrojne publikacije i različite aktivnosti koje obavljaju komparatisti, ocrtavaju okvire institucio-

nalnog polja koje je široko prihvaćeno i obuhvata istraživanje uloge putnika, prevođa, međunarodne književne razmene, imagologije, kulturnog posredovanja, recepcije, uticaja, podražavanja, adaptacije, književne morfologije i žanrova, teorije i poetika, književnih mitova. Činjenica je da stalnu krizu, zajedno sa raširenim osećanjem nelagode, dugujemo bogatstvu i dinamici koji karakterišu našu disciplinu.

Stoga takođe ne iznenađuje to što ovaj zbornik pokazuje da se komparatisti na početku dvadeset i prvog veka i dalje bave istim pitanjima koja su postavljena više od veka ranije: Šta je predmet izučavanja komparativne književnosti? Kako poređenje može biti predmet bilo čega? Ako pojedinačne književnosti imaju kaneone, šta bi bio komparatistički kanon? Kako komparatisti biraju ono što poredi? Da li je komparativna književnost disciplina ili je samo polje proučavanja? Da li postoji svetska književnost, ili nužno moramo govoriti o svetskim književnostima?... Istorija komparativne književnosti obeležena je žustrim debatama koje sežu do najranijih faza upotrebe termina početkom XIX veka i traju sve do danas; razlika je uglavnom u tome na koji korpus tekstova i kulturnih objekata se odnose ova pitanja, čime na značaju dobija politička nasuprot metodološkoj dimenziji.

Svesni ovih važnih pitanja, Tötösy i Mukherjee su obimni zbornik podelili u četiri segmenta: 1. Teorije komparativne književnosti, svetskih književnosti i komparativnih studija kulture; 2. Komparativna književnost na svetskim jezicima; 3. Primeri novih radova iz komparativne književnosti; 4. Multilingvalna (višejezička) bibliografija knjiga o komparativnoj književnosti, svetskim književnostima i komparativnim studijama kulture. Dobar utisak se može steći već samim nabranjem tema kojima se

autori bave unutar svakog segmenta. Ali pre nego što predem na analizu glavnih ideja iz zbornika, potrebno je dedukovati osnovna polazišta urednika koja se odnose prevashodno na institucionalni i politički okvir komparativne književnosti: 1. humanistika doživljava intelektualnu i institucionalnu marginalizaciju i mora da se menja kako bi se vratila na scenu; 2. stvaranje veza je moćan pokretač svake nauke u našem svetu bez granica; 3. globalizacija potražuje nove, prikladnije oblike pedagogije; 4. komparativne studije kulture su moguće rešenje koje uključuje dostignuća komparativne književnosti i studija kulture minus evrocentrizam i nacionalizam; 5. zbornik ima za cilj da studente, nastavnike i šire čitalaštvo uvede u tekuće stanje komparativnih humanističkih nauka (*humanities*). Domašaji ovakvih sudova i ambicija biće ocenjeni na kraju prikaza, nakon što dočaramo osnovne ideje, metodološke postavke i pobrojimo “svete krave” ove uistinu sadržajne i kompleksne knjige.

Kada je o teorijskom aspektu reč, najpre se, u radu Stevena Tötösyja i Louise O. Vasvári pokreće pitanje kontekstualnog proučavanja književnosti i kulture u doba globalizacije i digitalne humanistike – to je inače pravac na kojem uspešno insistira Tötösy. Ovaj rad nagoveštava ono najbolje u pristupu proučavalaca okupljenih u ovom zborniku: to je, naime, više nego potrebno insistiranje na empirijskim činjenicama, različitim okolnostima i ogromnoj zavisnosti današnjih univerziteta od spoljašnjih faktora. Rad sadrži nekoliko korisnih tabela u kojima pokazuje porast broja knjiga o komparativnoj književnosti i svetskoj književnosti/svetskim književnostima od 19. stoleća do danas u različitim delovima sveta. S druge strane, rad odlazi preširoko, posmatrano iz kontinentalne evropske perspektive, u svom zalaganju

za komparativne studije kulture, uz izgovor da je to način da se spreči institucionalno opadanje društvenih nauka: "U komparativnim studijama kulture fokus je usmeren na proučavanje kulture kako u delovima (npr. književnost, film, popularna kultura, vizuelne i druge umetnosti (*interart studies*), televizija, studije medija i komunikacije, novi mediji, ali takođe i aspekti takve kulturne produkcije kakva je arhitektura itd.) tako i u celini u odnosu prema drugim formama ljudskog izražavanja i delatnosti, kao i u odnosu na druge discipline u humanističkim i društvenim naukama" (17). Ovakvo zalaganje je zaista nalik starim Remakovim aspiracijama koje su imale izvesni efekat, ali nisu sasvim sačuvale stabilni institucionalni okvir. Iz ovog ugla pitanje predmeta ovakvih studija se odmah shvata kao jeretička primedba, premda iskustvo univerziteta pre govori da bi ovo bio program rada jednog fakulteta koji bi se možda, institucionalnog opstanka radi, mogao nazvati fakultet za komparativne studije kulture. Rad se okončava opravdanim zalaganjem autora da se humanistika što više usmerava ka internetu kao resursu i navodi se primer časopisa *CLCWeb: Comparative Literature and Culture* (<http://docs.lib.purdue.edu/cleweb>; ur. Steven Tötösy de Zepetnek), koji izlazi od 1999. godine i koji je dostupan svima, što rezultuje činjenicom da su materijali sa njega preuzeti tokom 2012. godine čak 275.000 puta (55% u Severnoj Americi, 45% ostatak sveta). Pitanje dostupnosti akademskog rada se na ovaj način zaista može postaviti na nove osnove, a time verovatno učiniti relevantnijom uloga društvenih i humanističkih nauka u širem društvu.

Temu "strategija opstanka" Tutun Mukherjee dopisuje prilično uopštenim promišljanjem odnosa književnosti i ekscentričnosti i zalaže se za "novi književni

poredak" i etijamblovsku "planetarnu komparatistiku", ukazujući, ali samo ovlaš, na važan problem – zanemarivanje uloge prevođenja u novijim koncepcijama "svetskih književnosti". Dario Villanueva nastavlja autorefleksivne niti, ali je konkretniji u svom oslanjanju na delatnost španskog komparatiste Claudia Guilléna, čija knjiga *Književnost kao sistem* (prevedena na srpski osamdesetih godina), daje zaista dobar program za jednu tipološku komparatistiku. Ronald Soetaert i Kris Rutten otvaraju pitanje odnosa komparativnih studija kulture i pedagogije preko temeljnog uporišta kulture: problema pismenosti. Sadržaji pismenosti kao vrhovnog oblika kulturološke kompetencije su istorijski promenljivi, a ovde je prisutno zalaganje za njen novi vid, koji bi se mogao prevesti kao višestruka pismenost (*multiliteracy*), a koja obuhvata medijsku, vizuelnu, ekološku, digitalnu, multikulturnu pismenost, što menja naše poglede na programe visokoškolskih ustanova i na sadržaje komparativno usmerenih disciplina. John D. Pizer se bavi temeljnim pedagoškim pitanjem komparatistike: Kako predavati svetsku književnost? Svi znamo da je u pitanju neodređen termin, ali takođe znamo da je on neprestano u upotrebi – Pizer nas sada, ne preterano originalno, savetuje da drugost moramo da uključujemo po principu "očudenja" (*ostranenie*) koji su razvili ruski formalisti. Slobodan Sucur se na već viđen način bavi starom i potrošenom temom komparatističkih kongresa, odnosom komparativne književnosti i istorije književnosti, dok David Marno piše sintetički članak o starom komparatisti Meltzlu de Lomnitzu (1846–1908), čije kosmopolitske ideje bi, kako se predlaže, mogle da budu od koristi i danas. Članak Rika Pinxtena se bavi odnosom komparativnih studija kulture i discipline koja bi zaista trebalo

da bude u njenim temeljima – naravno, u pitanju je antropologija, čiji je uticaj poslednjih decenija sveprožimajući. Autor se zalaže za etnopoetiku, koja bi, kroz kritičku kontekstualizaciju, zamenila zapadnjačku istoriju književnosti. Anke Finger se bavi odnosom komparativne književnosti prema proučavanju međusobnog odnosa između umetnosti (*interart studies*, što je modernizovani engleski ekvivalent *wechselseitige Erhellung der Künste* Oskara Walzela) zalažući se za 1) praćenje međunarodnih putanja koncepata i filozofskih pogleda na međusobne veze različitih umetnosti; 2) analizu oblika dijaloga i komunikacije među umetnostima koja oblikuje umetničke proizvode ili estetske pristupe koje praktikuju različite grupe i pokreti; 3) ispitivanje odabranih primera dijaloga između umetnosti uz oslanjanje na međuumetničke “prevede” (*ekphrasis*), uključujući tu vizuelne i muzičke obrade književnosti. Ana Lozano de la Pola bavi se komparativnim feminističkim studijama, tačnije odnosom roda i žanra (književnog roda ili književne vrste), oslanjajući se na radove Judith Butler i Jean-Mariea Shaeffera, koji – to se u njihovom slučaju zaista mora priznati – odbacuju uproščavanja i krivi esencijalizam toliko prisutan u ovoj oblasti, koja često olako pristupa problematici kontinuiteta i prekida, pravila i subverzije. Problem studija prevodenja (*Translation Studies*) Paolo Bertolini tumači pomoću Agambenovog koncepta “potencijalnosti”, dok se Roberta Capelli u radu o komparativnim studijama kulture i srednjovekovnoj književnosti zalaže za komparativni i kontekstualni pristup, i naglašava da palimpsestska srednjovekovna književnost može imati ogromnu korist od novih medijskih tehnologija i digitalne humanistike (što je već vidljivo na internetu u digitalnim izdanjima pojedinih

autora i u digitalnim arhivama). Elke Sturm-Trigonakis progovara o odnosu komparativnih studija kulture i jezičke hibridnosti u književnosti, što nas odmah podseća na izuzetno zanimljiv fenomen makaronske poezije, pospradne srednjovekovne latinske gramatike ili Rabelaisove i Shakespearove kovanice. Uistinu, nasuprot ozbiljne lingvističke normativnosti, povremeno buja slobodni literarni jezik koji ruši kanone; možemo se složiti da komparatistika vapi za istraživanjima ovog fenomena u različitim kulturama. Tema međusobnog odnosa poređenja i postkolonijalizma koja provejava u svim tekstovima zasebno je obrađena u članku Natalie Melas, koja se zalaže – takode na poznat način – za “nesamerljivost” (*incommensurability*) kao princip nove komparatistike. Konačno, prvi i najobimniji deo – uvek je najzastupljenija teorija! – okončava se radom Wernera Wolfa o intermedijalnom obratu u studijama književnosti, a naročito u naratologiji.

Drugi deo zbornika izlaže pregled kretanja u komparatistici u različitim delovima sveta, a svi radovi – osim prvog koji glasi “Afričke književnosti kao svetske književnosti” – imaju istovetan početni deo naslova “Komparativna književnost na/u...”, a nastavak sadrži sledeće geografsko-lingvističke odrednice: arapskom, kineskom, francuskom, nemačkom, iberijskom španskom i portugalskom, indijskim jezicima, italijanskom; zatim u latinoameričkim studijama, u Rusiji i Srednjoj i Istočnoj Evropi i, *last but not least*, u Sjedinjenim Američkim Državama. Šta se može zaključiti nakon čitanja ovih, inače veoma korisnih radova? Krajem XX veka nesumnjivo je nastupila nova faza komparativne književnosti: dok na Zapadu ona zapada u krizu, doživljava brz razvoj u Aziji, naročito u Kini i Indiji. Oni se ne temelje na idealu velekovskog univerzalizma, niti na

hijerarhijskom istorijskom relativizmu francuske škole, već na onom aspektu studija književnosti koji su komparatisti sa Zapada nastojali ili sasvim da poreknju ili previše isključivo da istaknu: na specifičnosti nacionalnih književnosti. U tom smislu nema krize, nema beskrajnog traganja za mestom gde počinje poređenje: proučava se na koji način je nacionalna kultura bila pod uticajem "uvoza", a fokus je nacionalna književnost, što je recept od početka mnogo bolji i za "male" evropske narode, koji su često bivali intelektualno kolonizovani, jer su kroz imperijalnu kulturu saučesnički upijali i imperijalni pogled na sebe i druge. Baveći se analogijama, afinitetima, aproprijacijama i razlikama, postkolonijalna komparativna književnost sebe pokušava da odredi kroz esencijalno i fundamentalno priznavanje drugog i otvaranje prema drugom. U tom smislu treba razumeti i često citiranu knjigu Gayatri Spivak *Smrt discipline* (2003), koja je pokušaj da se pronađe, uzimajući u obzir osobenosti društvenog konteksta u Sjedinjenim Državama, odgovarajući politički i etički okvir za delovanje komparatistike u vreme posthumanističke globalizacije.

Iz našeg ugla posebno je, naravno, zanimljiv tekst o komparatistici u Rusiji i Srednjoj i Istočnoj Evropi, čiji autori su Alexandra Berlina i Steven Tötösy de Zepetnek, naročito onaj deo koji se odnosi na južnoslovenski, odnosno prevashodno na srpski, hrvatski i slovenački kontekst, gde je komparativna književnost imala sjajan zamah od kraja 19. veka i postigla dobre rezultate u osvetljavanju i kontekstualizaciji nacionalnih književnosti i izradi vrednosnih okvira i horizonata vidljivosti. Za mnoge će to biti razočaravajuće, ali ovim komparatističkim tradicijama posvećen je zajedno jedan pasus u kojem se, recimo, navodi

da u Srbiji postoji oveći korpus komparativnih studija o folkloru, premda bi se moglo reći da je u 20. veku dominantno bilo istraživanje recepcije stranih pisaca u Srbiji (odnosno Jugoslaviji). Uz to, pogrešno se navodi da je 2000. osnovan Odsek za komparativnu književnost u Beogradu (reč je zapravo o Novom Sadu), a mešaju se beogradska Katedra za opštu književnost i Institut za književnost i umetnost (koji je ostvario niz značajnih projekata iz komparatistike, mahom pod rukovodstvom Zorana Konstantinovića). Hrvatskoj komparatistici je neopravdano posvećeno svega tri reda, koje navodim u celosti: "U Hrvatskoj, istraživanja iz oblasti komparativne književnosti izvode se pri Akademiji znanosti i umjetnosti, a postoji i Odsjek za komparativnu književnost na Sveučilištu u Zagrebu, gde su ponuđene i diplomatske i poslediplomske studije" (345). Najpodrobnije je prikazana slovenačka komparatistika, gde se pominju i pojedina imena (A. Ocvirk, D. Dolinar, M. Juvan. T. Virk), jer su se autori oslonili na rad Kristofa Jaceka Kozaka, objavljen u jednom od zbornika koji je ranije uredio Tötösy (nije teško zaključiti da bi bilo dobro da se objave i slični radovi na engleskom jeziku o hrvatskoj i srpskoj komparatistici, koje svakako zavređuju barem nešto više pažnje i precizniji prikaz nego što je to ovde slučaj).

Treći deo knjige sadrži primere novih radova iz oblasti komparativne književnosti, svetskih književnosti i komparativnih studija kulture i trebalo bi da obogati naše utiske nakon čitanja prvog dela, posvećenog teorijama navedenih oblasti. Ovo se mora oceniti pozitivno, jer u vreme današnjeg teorijskog paganismu u studijama književnosti često nema odgovora na pitanje čime se one bave, jer njihov predmet svakako nije beskrajno prepričavanje stavova Susan

Bassnett, Pierrea Bourdieua, Michela Foucaulta, Emily Apter, Charlesa Bernheimera, Itamara Even-Zohara, Claudia Guillena, Jacquesa Derride, Edwarda Younga, Davida Damroscha, Djelala Kadiru, Wang Ninga (ovo su, pored urednika, najcitiraniji autori u ovom zborniku koji sadrži i indeks imena i pojmova; ima samo dva pisca koji bi se nekako kvalifikovali na spisak citiranosti knjige koja u svom naslovu sadrži i reč književnost – to su Goethe i H. L. Borges). Šta nam govore uvršteni primeri komparativističkih istraživanja? Čini mi se da su oni saglasni sa prethodnom jeretičkom dijagnozom da komparativne studije kulture teško mogu doći do predmeta koji bi bio dugoročno opravdan, osim ako se ne bi pod njihovim okriljem objedinili filozofski, filološki i umetnički fakulteti. A izgleda da ni to ne bi bilo dovoljno. Naime, prvi rad se odnosi na temu majčinstva u afričkim književnostima i kulturama, što na prvi pogled deluje kao tema bez obala sa esencijalističkim primesama humanistike iz 19. veka koja sanja o ptičjoj perspektivi iz koje bi mogla da sagleda i prikaže svet. Već se u sažetku ovog rada autorke Remi Akujobi može pročitati da se u njemu “analizira mesto i uloga žena u afričkoj tradiciji i ispituje položaj žene u proizvodnji, kruženju i potrošnji majčinstva kao nečeg svetog, kao i snažna duhovna komponenta života žene onako kako je ona prikazana u afričkoj literaturi i kulturi” (371). Razumem želju da se na objedinjeni način prikaže Afrika, ali moram da kažem da to liči na Gulliverov pogled na Liliputance – budući za njih džin, on jednim pogledom razumeva njihovu ekonomiju, kulturu, ratovodstvo, ustanove. To je, čini se, osnovni problem jednog dela kulturnih studija: umesto skromnih jedinica analize, koja zahteva specifične kompetencije, ide se u širinu koja prikriva razlike i kolonizuje

duh. Zamislimo samo kakve bi reakcije bile među skepticima na tekst koji bi se zvao “Evropske (balkanske...) literature i kulture i univerzalija majčinstva”.

Na sreću, mnogo je ubedljiviji tekst Bhavye Tiwari “Svetske književnosti na primeru Joycea, Raa i Borgesa”. Autorka postavlja važna pitanja tipološke komparativistike u postkolonijalnom kontekstu: zašto se Joyce smatra važnom figurom u Latinskoj Americi i Južnoj Aziji? Da li su različiti indijski jezici (npr. bengalski, hindu) reagovali drugačije na Joyceovu estetiku? Ako jesu, koji se politički razlozi nalaze u pozadini takve razlike? Tiwari na zanimljiv način, kroz roman Raja Raoa *Kanthapura* (1938) i Borgesove priče, analizira šta se dešava sa prijemom Joyceovog *Ulyssesa* na dva različita kontinenta. Potom slede “glasovi” sveta: Stacey Balkan analizira tamnu sliku grada u romanima Roberta Bolaña; Mabel Lee ispituje motiv bega u drami *Bekstvo* (1990) kineskog nobelovca Xingjian Gaoa; Ikram Masmoudi se bavi odnosima fikcije i imigracije u delima arapskih pisaca Haqija i Saliha. U duhu reprezentativnosti, njima se pridružuje i jedan tekst Margaret S. Breen iz oblasti *queer studies*, koji se bavi seksualnim identitetom i prevodenjem u delu Edwarda Irenaeusa Prime-Stevensona. Rad Carla Sanzanija o pojmu života u delu Giorgia Agambena pre bi pripadao zborniku iz istorije ideja nego iz komparativnih studija kulture, ali je dobro što se još jednom podvlači značaj mišljenja italijanskog filozofa za savremeno političko stanje (koje se, kako se čini, nedovoljno reflektuje i u humanističkim studijama). Konačno, poslednja tri rada u zborniku posvećena su drugim medijima, filmu, animiranom filmu i slikarstvu: rad Jacob-Ivana Eida bavi se estetikom, operom i alteritetom u filmu Wernera Herzoga *Fitzcarraldo* (1982); Ipshida Chanda

izlaže intermedijalno čitanje animiranog filma Nine Paley *Sita peva bluz* (2008); Janet Mozer ubedljivo razrađuje vezu slikarstva i predstavljanja u Balzacovom romanu *Čiča Gorio*. Poslednji, četvrti deo zbornika sadrži dragocenu "Višejezičku bibliografiju knjiga o komparativnoj književnosti, svetskim književnostima i komparativnim studijama kulture", koja može da posluži kao dobra polazna tačka za dalji razvoj ovih oblasti.

Cinjenica je da je obaveštenost o tekućim kretanjima u jednoj disciplini humanistike zadatak koji prevazilazi individualna nastojanja, jer je produkcija toliko obimna i neuhvatljiva da on mora unapred da se ograniči na određeno, strogo omeđeno polje kojim želi da se bavi. Stoga su ovakvi zbornici veoma dragoceni, jer uspevaju da povežu veliki broj istraživača, okupljenih oko nekoliko labavo određenih koncepata i spremnih da izlože stanje jedne discipline kako je oni vide. Ovakvi poduhvati imaju dragoceni potencijal ne samo za razvoj komparatistike, već i za bolje razumevanje književnog fenomena danas, kao i (ne) samorazumljive uloge književnih studija u okvirima univerzitetske podele znanja.

Primedbe koje se mogu izreći su načelne prirode i odnose se na razumevanje koncepata granica, globalizacije, ideju komparativnih studija kulture i izostanak tematizacije problema etno-literature. Već se na prvoj stranici u uvodnom uredničkom tekstu kaže da naš svet nema granica. Dok posmatram dramu koja se dešava širom sveta sa emigrantima (setimo se, primera radi, tragedije kod italijanskog ostrva Lampeduse), izbeglicama i mnogobrojnim ljudima koji nemaju finansijske mogućnosti da otputuju ni do susednog sela, čini mi se da stvar nije toliko jednostavna i da sadrži prizvuk akademskog elitizma, što je ne čini plauzibilnom za veći deo čovečan-

stva. Osim toga, u ovom zborniku važnu ulogu igra misao Giorgia Agambena, koji je odavno pozvao humanistiku da za glavnog protagonistu uzme figuru izbeglice koja ruši sve naše ideje o suverenitetu, mobilnosti, boravištu, ljudskim pravima. Prema pojmovnom indeksu na kraju zbornika, vidimo da se reč globalizacija često pominjala u radovima, ali je utisak da je ostala neodređena, odnosno neutralna, mada bi se upravo o njoj moglo diskutovati, ukoliko ne želimo njen pozitivitet da postuliramo kao metafizičku pretpostavku komparativnih izučavanja književnosti i kulture.

Globalizacijski procesi deluju na mnogobrojne aspekte literarne komunikacije: na preoblikovanje odnosa nacionalne i svetske književnosti; prevrednovanje kolonijalnog literarnog nasleđa i afirmisanje postkolonijalnih književnosti; ontološki status književno-umetničkog dela (novi mediji, internet i sl.); obrazovni sistem i literarne ustanove. Oni takođe otvaraju pitanje medijskih monopola i njihovog uticaja na slobodu stvaralaštva; dinamike međuzavisnosti visoke (elitne) i niske (popularne) književnosti; problema kulturne dominacije itd. Delovanje globalizacije na sferu kulture se često posmatra pesimistički i preovlađuje kritičko gledište koje globalizaciju poistovećuje sa pobedonosnim pohodom homogenizovane, vesternizovane, potrošačke kulture i posmatra je kao produžetak zapadnog kulturnog imperijalizma. Prema ovom stanovištu, zabrinjavajuće je što umetnički proizvodi nastali daleko od društva kojem se obraćaju, od neposrednih strahova, stremljenja, radosti i drugih osećanja stvaraju rasep, pukotinu koju će, na duge staze, popuniti drugi, često mnogo prizemniji sadržaji, koji jednako kao tržište samo s drugim predznakom, zamagljuju izvorni problem dobrog i dostojanstvenog živo-

ta. Većinu priča o ljudima, životu i vrednostima ne pričaju više ni crkva, ni škola, niti knjige koje imaju nešto da kažu, ma koliko to moglo biti predmet rasprave, već daleki konglomerati koji imaju nešto da prodaju – to je činjenica koja se mora eksplicirati u svakoj diskusiji o humanističkim naukama danas. Shodno tome, jednom ovakvom zborniku bi dobro došlo poglavlje o fenomenu etnoliterature koji škodi temelju poređenja, a to je čitanje dela na originalu ili pak njihovo prevodenje. Reč je o piscima poreklom iz drugih delova sveta (Azije, Afrike) koji su proizvedli metropole, dobro obrazovani (poput Khaleda Hosseinija ili Jhumpe Lahiri), pišu na engleskom a tematiku vezuju za zemlju porekla ili iskustvo emigracije. Naravno, problem nije u autorima, već u recepciji: fenomen etno-lita je povezan sa potrebom “upoznavanja drugih kultura”, ali uz stvaranje ugodne slike sopstvene otvorenosti, naročito o onima koji se identifikuju kao “predstavnički” takozvanih “odmetničkih država”. Činjenica je da je na multikulturnom tržištu Severne Amerike etno-lit potisnuo prevodnu književnost, što je fenomen prvog ranga za komparativnu književnost i komparativne studije kulture za koje se zalaže Tötösy.

Naravno, osmotren iz ugla tradicije komparatistike na evropskom kontinentu, termin komparativne studije kulture (*Comparative Cultural Studies*) nema težinu koju ima u Severnoj Americi i teško je i nepotrebno preslikati njegove pristupe na naše univerzitete. O tome svedoče i noviji priručnici objavljeni u Evropi, koji, premda se bave sličnim temama, i dalje čuvaju i tradicionalne elemente komparatističkog polja, bez spremnosti da se pođe u pravcu preširokih studija kulture. Dobar primer je *Handbuch Komparatistik: Theorien, Arbeitsfelder, Wissenpraxis*, koji se pojavio takođe 2013. godine u izdanju

J. B. Metzlera iz Hamburga, a koji su uredili Rüdiger Zymmer i Achim Hölter, uz doprinos šezdesetak autora iz Nemačke i Austrije, uz skromno učešće i autora ovog prikaza. Ovaj zbornik je mnogo stroži u određivanju komparatističkog polja: u prvom delu ukratko je izložen razvoj komparatistike u svetu (slično sadržaju drugog dela zbornika koji su uredili Tötösy i Mukherjee); u drugom delu su izložena istraživačka polja: epohe, slika o sebi i drugima, oblici, granice, kultura, umetnosti, medijalnost, teme, poređenje, prevodenje, svetska književnost; u trećem delu se otvaraju pitanja estetike, uticaja, roda, etnologije, evrocentrizma, kolonijalizma, hibridnosti, migracija, multikulturalnosti, politike...; u četvrtom delu se diskutuje o značaju komparatistike (gde se ona, za razliku od zbornika na engleskom, zastupa kao takva); konačno knjiga sadrži izbor nezaobilaznih komparatističkih tekstova (koji su u zborniku na engleskom retko ili nikako citirani). Iako među zbornicima ima sličnosti, ključna je razlika u tome što nemački komparatisti ne dovode u pitanje svoju disciplinu, što se može pripisati institucionalnom, ali i intelektualnom okviru. Teško je govoriti iz perspektive stranca, ali utisak je da je severnoamerička komparatistika uistinu žrtva svog uspeha (kako to na jednom mestu tvrdi Jonathan Culler): kada je Henry Remak “otvorio vrata” za takozvano šire određenje komparatistike, koje su pokoljenja komparatista u SAD prihvatila kao novo i moderno zaboravivši da je francuska pozitivistička škola upravo zapala u krizu najvećma zbog preterane induktivnosti i nedostatka sinteze. Ukratko, ono za šta se mislilo da je inovativno – uz mit o slobodnom tržištu ideja i pretpostavku da je student potrošač kao i svaki drugi – pokazalo se kao glavno sredstvo (neopozive?) dezintegracije discipline.



Naravno, to još ne znači da sa komparativistikom stvari drugde stoje slavno, ali to takode ne znači ni da su oni koji disciplinu uspevaju da održe kao komparativnu književnost konzervativni. Činjenica je da ni komparatistika kao disciplina, niti komparatistička praksa ne nastaju i ne opstaju u vakuumu, već u realnim društvenim, ekonomskim, kulturnim i inim uslovima koji se, isto kao i obrisi same discipline, razlikuju od drža-

ve do države. Stoga je, uprkos navedenim primedbama, značaj zbornika Tötösyja i T. Mukherjee nemerljiv, jer on jasno, otvoreno i pouzdano dočarava situaciju komparatistike iz više uglova: iz ugla njene vlastite teorije (tj. njenog “unutrašnjeg razvoja” ako se tako može reći); ali i iz ugla šire opravdanosti i kontekstualizacije komparatističkog delovanja.

Vladimir Gvozden

## IMPERIJALNE, POSTKOLONIJALNE I NACIONALNE PARADIGME I RAZVOJ KNJIŽEVNOGA POLJA

Stijn Vervaeet, *Centar i periferija u Austro-Ugarskoj. Dinamika izgradnje nacionalnih identiteta u Bosni i Hercegovini od 1879. do 1918. godine na primjeru književnih tekstova*. Zagreb i Sarajevo: Synopsis. 2013. 532 str.

U svojoj studiji posvećenoj dinamici izgradnje nacionalnih identiteta slavne mlade generacije Stijn Vervaeet, postdoktorand zaposlen u Centru za književnost i traumu (LITRA) Sveučilišta u Gentu, polazi od pitanja o “istorijskom naslijeđu nekadašnje Habsburške Monarhije” (9) te time najavljuje kako želi istraživati načine konstruiranja i reprezentiranja

povijesnih i kulturnih identiteta u književnosti nastaloj na prostoru Bosne i Hercegovine od austrougarske aneksije 1878. godine do kraja Prvoga svjetskog rata. Autor u naslovu studije navodi jedan od središnjih pojmova postkolonijalne književne teorije, paradigmu o kompleksnoj međuovisnosti centra i periferije, te time najavljuje kako će u književnim tekstovima, časopisima i diskurzivnim svjedočanstvima proučavati pojavne oblike potencijalne kolonijalne retorike. Promatrajući i dekonstruirajući odnos centra i periferije, autor proučavanje odraza asimetričnih odnosa moći suprotstavlja kompleksu tumačenja koje je zasnovao Claudio Magris, prema kojem se književnost srednje i jugoistočne Europe dugo tumačila u svjetlu često idealizirajućega habsburškoga mita.

U uvodnom dijelu polazi od dviju čestih metafora o austrougarskoj vladavini koje je s jedne strane prikazuju kao pluralnu tvorevinu manje-više skladne “zajednice naroda”, dok se s druge strane, ponajviše u tekstovima s periferije,

doba austrougarske vladavine promatra kao "tamnica naroda". Takve dijametralno suprotne pristupe zajedničkoj povijesti u okviru Austro-Ugarske Monarhije slavist Stijn Vervaeet relativira i povezuje s paradigmatom napetosti između centra i periferije koju je postkolonijalna teorija preuzela iz geokulturne povijesti i teorije Immanuela Wallersteina. Taj par svojom relacionarnom prirodom omogućuje tumačenje kompleksnih odnosa između književnih i nacionalnointegrativnih procesa na heterogenim i multietničkim rubnim južnoslavenskim područjima Habsburške Monarhije. Dinamički shvaćenu napetost između centra i periferije autor rabi kao mogućnost propitivanja i razbijanja dugo tradiranih binarnih opozicija, često instrumentaliziranih u integrativnim nacionalnim programima. One se u književnosti provlače kao odnosi potlačenosti, asimilacije i težnje za emancipacijom te su u načelu određene realnom dominacijom i osjećajem subordinacije. No takve dvojne i esencijalistički shvaćene opozicije zapravo zamagljuju istodobnost antagonističnih, ali međusobno višestruko uvjetovanih procesa, potaknutih posebice u 19. stoljeću, koji se protežu do današnjih dana i mnogome određuju globalnu dinamiku na prostoru jugoistočne Europe. Riječ je ponajviše o procesima modernizacije i nacionalne homogenizacije na cijelom južnoslavenskom prostoru.

U svojoj je opsežnoj monografiji nastaloj na temelju dugogodišnjih istraživanja za doktorski rad, ostvorenoj uz pomoć flandrijske stipendije za znanstvena istraživanja, Stijn Vervaeet u prvom redu zainteresiran za imagotipske predodžbe o Bosni jer polazi od pretpostavke da svaki tekst, pa tako i historiografski ili dokumentarni, ima udjela u proizvodnji stereotipnih predodžaba i imagotipskih struktura dugog trajanja, te se stoga po-

svećuje istraživanju simboličkih procesa konstruiranja Drugosti. Autor se fokusira na posljednju fazu postojanja Austro-Ugarske i u književnim tekstovima traži diskurzivne tragove odnosa moći što su umnogome obilježeni ubrzanim procesima stvaranja novih kolektivnih nacionalnih identiteta. Zanima ga odnos nacionalnointegrativnih programa s imperijalnim strukturama moći u Dvojnoj Monarhiji. Pri tome pojmove o centru i periferiji shvaća u korelaciji s uvidima iz tzv. 'imaginarnе geografije' koju Stipe Grgas određuje kao novu "integrativnu i interdisciplinarnu diskurzivnu praksu" (Grgas 2010), dakle kao dinamički i performativni koncept koji ukazuje na međusobnu povezanost centra i periferije te ih nipošto ne shvaća kao statične, esencijalistički određene kategorije. Tako Vervaeet slijedi dva cilja: s jedne strane pokušava prikazati isprepletenost kulture, političkih odnosa moći i procesa stvaranja nacije te u svojem inovativnom pristupu bosanskohercegovačku književnost austrougarskog razdoblja proučava iz "perspektive konstruiranja nacionalnih identiteta" (15).

Kao drugi cilj nameće se promatranje imagotipskih obrazaca takvih procesa u analiziranim tekstovima. Auto- i heterostereotipe tumači oslanjajući se na teoriju o balkanizmu Marije Todorove iz njezine utjecajne knjige *Imaginarni Balkan*. Vervaeet balkanizam shvaća kao narativ o vlastitoj podređenoj poziciji te ga tumači kao oblik autoviktimizacijskog diskursa, djelomice proizašao iz nacionalne borbe za emancipaciju i samostalnu državu. Takav diskurs nije karakterističan samo za južnoslavenske narode, nego i za ostale tzv. male nacije unutar Dvojne Monarhije, kako ih naziva češki povjesničar Miroslav Hroch u svojoj studiji o emancipacijskim procesima početkom 20. stoljeća.

O postkolonijalnoj teoriji, njezinim osnovnim pojmovima i njezinoj primjeni na bosanskohercegovačku književnost Stijn Vervaet piše u uvodnom poglavlju naslovljenom „Habsburg postcolonial“. U tom se poglavlju oslanja na tekstove objavljene na internetskoj platformi *Ka-kanien revisited* koja je dala nove impulse proučavanju kulturnoga i povijesnog naslijeđa Habsburške Monarhije. Važan poticaj tako koncipiranoj studiji dali su posebice tekstovi Clemensa Ruthnera o polukolonijalnom statusu Bosne i Hercegovine. U uvodnom dijelu Stijn Vervaet pažljivo barata postkolonijalnom metodologijom te upozorava kako se kolonijalna paradigma ne može primijeniti na jednak način kao u klasičnom kolonijalizmu prekooceanskih kolonijalnih i imperijalnih sila jer ni odnosi asimetrije nisu bili u tolikoj mjeri izraženi. Ipak se u starijim historiografskim tekstovima status okupirane Bosne i Hercegovine opisuje kao kolonijalan. Takvo ustrajanje na vlastitom kolonijalnom statusu, izraženo u historiografskim diskursima u doba Jugoslavije, dodatno podcrtava vlastiti podložni i periferni status te razvija i učvršćuje antagonizme naslijeđene iz austrougarskog razdoblja.

U prvim trima većim poglavljima autor se posvećuje pojedinim aspektima austrougarskog pristupa konstruiranju bosanskohercegovačkog identiteta te ukratko prikazuje pitanje austrougarskog kolonijalizma, državno-pravnog statusa Bosne i Hercegovine nakon okupacije 1878. godine. Kulturni kanon koji austrougarska kulturna politika pokušava uspostaviti tijekom okupacije bosanskih područja tumači kao odraz tipične „kolonijalne strategije“ ovladavanja prostorom koju je provodio Benjamin Kállay te govori o „kolonizaciji putem tekstova“ i s njom povezanoj „postepenoj konstrukciji bošnjačkog nacionalnog identiteta“

(81). Autor se također osvrće na razvoj već postojećih i različitih južnoslavenskih ideologija. Time problematizira politiku identiteta koju je Monarhija razvijala u etničko-konfesionalnom i kulturnom pogledu i (semi)kolonijalni pristup modernizaciji bosanskohercegovačkog prostora. U povijesnim i književnim tekstovima, posebice onima koji se bave austrougarskom vladavinom u Bosni, otkriva obrasce stvaranja prostora Drugosti egzotizirajućim prikazima i opisima dalekog i nepoznatog prostora, koji se vrlo često supsumira pod pojam Balkana. Primjer su takvih tekstualnih strategija kojima dominira diskurs o civilizacijskoj misiji romantizirajuće i orijentalizirajuće novele austrijske književnice Milene Mrazović-Preindlsberger i putopisi njemačkog novinara Heinricha Rennera iz 1895. godine. U tim proznim tekstovima Vervaet prati „imaginarno osvajanje zemlje i njezino uključivanje u Monarhiju“ (117) na temelju izvora na njemačkom jeziku, iako oni nisu uvijek točno citirani, odnosno u tom su se dijelu u tisku potkrale ortografske i gramatičke pogreške. Važan uvid u stav centra prema novim, nacionalnim i emancipacijskim procesima na cijelom prostoru periferije nude cenzorski zahvati, te autor također navodi izvore i načine djelovanja preventivne cenzure u okviru Habsburške Monarhije.

U sljedećim se dvama poglavljima autor posvećuje bosanskohercegovačkoj predodžbi o sebi i razvoju nacionalnih narativa, prvo u poglavlju o časopisima, koji se naglo razvijaju i iznimno su djelatni na konstruiranju srpskog, hrvatskog i bošnjačkog identiteta. Iste te procese istražuje u „čisto“ književnim časopisima svih triju etnija. Tako na temelju proučavanja časopisa *Bosanska vila* za ranu srpsku književnu periodiku utvrđuje kako je okupacija djelovala kao katalizator

za srpski folklorni nacionalizam. Iščita-  
vajući priloge u časopisima, zaključuje  
kako su se hrvatski i srpski "nacionalni  
identiteti [...] u Bosni, velikim dijelom,  
konstruisali po uzoru na centre van zemlje"  
(192). Časopis *Bošnjak* analizira,  
polazeći od teorije E. Hobsbawma o  
izmišljanju tradicije, kao organ nošen  
primarnim zadatkom širenja bosanskog  
patriotizma koji se opire hrvatskom i  
srpskom nacionalizmu te u tekstovima  
Edhema Mulabdića, Mehmeda Alije Ka-  
petanovića i Safvet-bega Bašagića otkriva  
"prosvjetiteljsko-nacionalne pobude"  
(219), ali i prikazuje približavanje stavo-  
vima časopisa *Nada*. Pri tome potvrđuje  
teze Zdenka Lešića o ubrzanom razvoju  
bosanskohercegovačke književnosti iz  
konkurentskih odnosa evoluirajućih na-  
cionalnih koncepata.

102

Vervaet potom u poglavlju posve-  
ćenom "čistim" književnim časopisima  
prikazuje osnivanje i rad triju časopisa.  
Riječ je o hrvatskom časopisu *Nada*,  
objavljivanom u Sarajevu, srpskom časopisu  
*Zora*, objavljivanom u Mostaru  
te bošnjačkom časopisu *Behar* koji je  
lavirao "između Istoka i Zapada" (258).  
Osnivanje književnog časopisa *Nada* autor  
tumači kao izraz Kállayeve političke  
propagande. Časopis, međutim, svojom  
popularnošću nadrasta taj okvir i pre-  
rasta u organ širenja naprednih ideja i  
suvremenih književnih strujanja, pose-  
bice dok ga je uređivao Silvije Strahi-  
mir Kranjčević. Na taj način autor prati  
proces koji kulturu iz instrumenta poli-  
tike i mentalne kolonizacije pretvaraju  
u subverzivne nacionalne diskurse, te  
stoga neočekivane efekte kolonizacije  
i civilizacijske misije naziva hibridnim.  
Jedan je od primjera za to diskurs okci-  
dentalizma koji razvijaju Bošnjaci, a koji  
autor tumači uz pomoć teorijskog okvira  
Iana Buruma i Avishai Margalit iz 2004.  
godine o "materijalističkom Zapadu i

produhovljenom, odnosno, etički osvi-  
ješćenom Istoku" (425).

Hrvatske časopise autor promatra  
u prvom redu u odnosu prema naslijeđu  
franjevaca i slaže se s tezama Ivana Lo-  
vrenovića o dugotrajnoj i važnoj tradiciji  
franjevačkog djelovanja. Budući da se  
bavi posljednjom fazom Monarhije, ističe  
razočaranje hrvatske zajednice time što  
se austrougarska vlada nije posvetila rje-  
šavanju agrarnog pitanja, kao ni gorućim  
društvenim i ekonomskim problemima  
u Bosni i Hercegovini. Posebnu pažnju  
posvećuje djelu fra Ivana Franje Jukića  
i njegovu književnom časopisu *Bosanski  
prijatelj* te uspoređuje supostojanje tek-  
stova o modernizaciji i stvaranju nacije.  
Ivan Lovrenović u svojoj *Kulturnoj povi-  
jesti Bosne* slično opisuje pokušaje austrijske  
vlasti da nametne vlastiti narativ o  
napretku u obliku civilizacijske misije, no  
istovremeno zaključuje kako unapredova-  
vale procese nacionalne integracije više  
nije bilo moguće spriječiti. U tekstovima  
objavljivanima u književnim časopisima  
Stijn Vervaet također proučava ulogu  
žene, posebice u njezinu odnosu prema  
nacionalnim paradigmatima, kao i prom-  
jene tradicionalne slike i omeđavanje  
tradicionalnih patrijarhalnih vrijednosti  
u skladu s postupnom modernizacijom  
društva.

Autor se u poglavlju pod naslovom  
"Mobilnost inteligencije i nacionalni  
diskurs u bosanskohercegovačkoj knji-  
ževnoj periodici uoči Prvoga svjetskog  
rata" bavi stavovima srpske, bošnjačke i  
hrvatske inteligencije problematizirajući  
međusobno konkurentne ideologije srp-  
stva, hrvatstva i panslavizma. Pomnim  
čitanjem časopisa i priloga u glasilu srp-  
ske inteligencije *Otdžbina*, bošnjački-  
ma *Gajretu* i *Beharu* te panslavističkom  
*Biseru* autor dokumentira programske  
stavove mladih intelektualaca. Posebno  
potpoglavlje posvećeno je prikazu dje-

latnosti Mlade Bosne i otporu austrougarskoj vladavini koji se konkretizira u ideji jugoslavizma, potaknutoj uspjehom Srbije u balkanskim ratovima. Pri tome autor polazi od tvrdnje austrijskog kulturologa Wolfganga Müller-Funka kako kultura u određenim kontekstima doista postaje politika.

U pretposljednem se poglavlju autor posvećuje proznim književnim tekstovima bosanskohercegovačkih autora, služeći se pritom uvidima Homija K. Bhabhe o konstruktivnosti nacije kao oblika naracije, te prikazuje načine reprezentacije austrougarske vladavine u bosanskohercegovačkoj književnosti. U tom poglavlju analizira poetiku zavičajne umjetnosti u romanu Antuna Kneževića *Krvava knjiga* i tendencije otpora u pripovijetkama Ivana Klarića iz zbirke *Iz doba buna i zauzeća*, kao i pozitivne autostereotipe kod Eugena Matića, Nikole Šumonje te nativističke diskurse u poeziji Alekse Šantića, prikazujući "različite modalitete u kojima se u bosanskohercegovačkoj književnosti austrougarskog razdoblja odvijalo upisivanje nacionalnog imena u zavičaj" (356). U iznimno omiljenom komadu komediografa Petra Kočića *Jazavac pred sudom* autor proučava jezične obrasce antikolonijalnog otpora. U djelu Muse Ćazima Ćatića otkriva retoriku o prošlosti zamišljene zajednice kao primjer stavova bošnjačke zajednice koja nije imala toliko jasno izražene nacionalnointegrativne programe kao hrvatska ili srpska zajednica. Autor analizira bošnjačke pripovjedne tekstove, primjerice *Zeleno busenje* (1898) Edhema Mulabdića kao primjer didaktično-realističko-povijesnoga romana s jasnim pomirljivim stavom prema okupaciji u skladu s tek potaknutim procesima zamišljanja nacionalnog identiteta. Pri tome zaključuje da nema jedinstvenog narativa i koherentne slike o dobu oku-

pacije, najviše zbog različitih razvoja nacionalnih misli i suprotnih pristupa pojedinih etno-konfesionalnih skupina tom pitanju.

Autor se potom u posljednjem poglavlju bavi nastankom nacionalnog kanona koji vidi u korespondenciji s idejama o nastanku, buđenju i razvitku nacije, kao i, s druge strane, u otporu vrijednostima centra i hegemonijalne vlasti u procesu konstruiranja "kulturalnog pamćenja sopstvene etničke zajednice, ili, u određenim razdobljima, čak i svih naroda Bosne i Hercegovine" (429). Dakle, kanonizaciju nacionalne književnosti tumači u međuovisnosti s ostalim čimbenicima kulturne politike. Međutim, upravo u slučaju Bosne na procese kanonizacije u jednakoj su mjeri utjecali susjedni slavenski centri, kao što su Beograd i Zagreb, koji su se nalazili u međusobno konkurentnom položaju te su, svaki na svoj način, pokušavali obilježiti bosanski kulturni prostor u počecima njegove europeizacije i modernizacije. Autor se osvrće i na pokušaje etabliranja jedinstvene jugoslavenske književnosti u tada nastalim enciklopedijskim i književnopovijesnim izdanjima Antuna Barca, Jovana Kršića i Isidore Sekulić. Svoj pregled bosanskohercegovačkoga književnog kanona Stijn Vervaeet proteže do socijalističkog kanona bratstva i jedinstva i sve do 1990-ih, pokazujući kako je recepcija austrougarskog razdoblja imala "bitnu ulogu u izgradnji nacionalnih identiteta u Bosni i Hercegovini" (477).

Postkolonijalna revizija kanona ovdje se pokazuje kao plodna metodološka koncepcija koja podijeljene i često antagonistične narative rekontekstualizira u svjetlu odnosa moći oslanjajući se na teoriju Roberta Donije o Bosni i Hercegovini kao koloniji u neposrednoj blizini kolonizatora (*the proximate colony*), te na taj način upozorava na heterogene silnice

koje sve do danas određuju recepciju prošlosti i percepciju južnoslavenskih prostora, kao i supostojanje različitih nacionalnih programa u bosanskohercegovačkoj književnosti. Naslijeđe Austro-Ugarske Monarhije u tom se svjetlu pokazuje kao rascijepljeno višestrukim silnicama i geopolitičkim utjecajima, no u jednakoj mjeri upozorava na činjenicu da se književnost u Bosni i Hercegovini razvija kao transnacionalni dio velike europske cjeline. Valja pri tome istaknuti kako autor polazi od postkolonijalnog momenta u novom čitanju književnog kanona, te se pokazuje kako taj teorijski koncept omogućuje razbijanje monolitnih koncepcija identiteta i njihovo pretakanje u prostor *beyond* (Homi K. Bhabha), odnosno prostor *između*, određen ravnopravnim reflektiranjem supostojećih razlika. Na taj način Stijn Vervaet u svojoj studiji prikazuje pluralne procese između književnosti i društva te nadilazi granice nacionalnih filologija, uvjerljivo upozoravajući u kojoj mjeri politika identiteta utječe na književnu praksu, ali i obratno. Tako se studija može čitati kao prodor znanosti o književnosti u simbolički prostor kulture, što omogućuje ne samo novo čitanje kanonskih tekstova nego i bolje razumijevanje književnosti kao medija koji je početkom stoljeća bio uvelike djelatan na stvaranju i određivanju no-

vih političkih, konfesionalnih i etničkih identiteta nakon raspada imperijalnih struktura u Europi. Stoga se Vervaetova studija pokazuje kao izazov nacionalnim filologijama te možemo poželjeti slične studije, primjerice, o hrvatskim kanonskim autorima u imperijalnom kontekstu ili postkolonijalna čitanja hrvatskih književnih novina i časopisa.

## LITERATURA

- Buruma, Ian i Margalit Avishai. 2004. *Occidentalism. The West in the Eyes of its Enemies*. New York: Penguin Books.
- Grgas, Stipe. 2000. *Ispisivanje prostora. Čitanje suvremenog američkog romana*. Zagreb: Naklada MD.
- Hroch, Miroslav. 2006. *Društveni preduvjeti nacionalnih preporoda u Europi. Komparativna analiza društvenog sastava patriotskih grupa malih europskih nacija*. Zagreb: Srednja Europa.
- Müller-Funk, Wolfgang i Birgit Wagner (ur.). 2005. *Eigene und andere Fremde. Postkoloniale Konflikte im europäischen Kontext*. Wien: Turia&Kant.
- Todorova, Maria. 1997. *Imagining the Balkans*. New York/Oxford: Oxford UP.

Milka Car